

Olterterperkring Cursus B, 7 oktober 2019

Thema: 'Portret van Prediker'

Prof. Dr. Maarten den Dulk

Hoe maak je een portret van *Prediker*? Het *boek* Prediker is opgenomen aan het slot van de Joodse Schrift, in een losse verzameling teksten, samengevat onder de titel 'Geschriften'. Het zijn boeken zoals de Psalmen, Spreuken en Job – en daartussen verschijnt dus ook het boek Prediker.ⁱ

Het boek Prediker is een zogenaamde feestrol, bedoeld om gelezen te worden op het Loofhuttenfeest, dat dit jaar al over een week begint. Dat is het feest waarbij je tijdelijk je comfortzone verlaat en genoeg neemt met een hut waar je bedenkt wat het is om mens te zijn op aarde, onderweg in de tijd, tussen geboorte en dood, tussen hard werken en uitrusten. Het bepaalt je bij de vraag: waar is dat allemaal goed voor? Prediker verschijnt op dat feest als een *filosoof*, zo één die je onomwonden bij de kern van het leven brengt.

De vraag is dus: Hoe maak je van deze *filosoof* een portret? Kan je wel een portret maken van een filosoof? De filmregisseur Margarethe von Trotta moest zich die vraag stellen toen ze een film over de filosofe Hannah Arendt wilde maken. Hoe beeld je nu een vrouw uit die voornamelijk denkt, leest, schrijft en spreekt? Dat is toch niet te filmen. Hoe doe je dat? De regisseur deed een prachtige vondst. Aan het begin van de film verschijnt Hannah Arendt, languit achterover liggend op een bank in haar werkkamer in New York. Ze is in volle concentratie. Ze laat – het is jaren zestig - een sigaret van de éne in de ander hand overgaan. Ze overweegt in stilte of ze in verzet zal gaan tegen de geest van de tijd en of ze haar bevindingen zal publiceren en wat haar dat zal kosten. De rook van de sigaret krinkelt langzaam, heel langzaam omhoog en lost op in het niets. Dat is alles wat je ziet. Precies zo komt ook Prediker in beeld: hij is één en al concentratie en tegelijk is alles waar hij mee bezig is zo vluchtig. In de vertaling van de Societas Hebraica ⁱⁱ:

*'Vluchtiger dan vluchtig, zegt Kohelet,
Vluchtiger dan vluchtig,
Alles is vluchtigheid'*

Dat is het portret dat we krijgen van de filosoof Prediker.

Prediker onder de filosofen

Van Prediker weten we niets, we kennen alleen dat ene boek, vermoedelijk geschreven in de derde eeuw voor het begin van de jaartelling. Die tijd was een keerpunt in onze geschiedenis. Alexander de Grote had zijn wereldrijk gesticht en daarmee had hij de grondslag gelegd voor de Hellenistische cultuur die in zekere zin nog steeds 'onze' cultuur is, onze West Europese cultuur. De cultuur die begint bij de klassieke Griekse filosofen, wetenschappers, theatermakers, bouwers, kunstenaars, politici en generaals; een cultuur die voortgezet werd door het Romeinse keizerrijk en weer opbloede in de Renaissance tijd

en in de tijd van de Verlichting; een cultuur die we steeds weer vergeten om haar dan weer verrukt te hervinden. In die cultuur leefde de Joodse filosoof Prediker.ⁱⁱⁱ Maar wat gebeurt er met een Joodse denker als hij zich openstelt voor de Griekse filosofie, voor de revolutionaire school van Socrates en Plato en Aristoteles en voor nog radicalere geesten als Epicurus? Blijft hij dan nog wel Jood? We zullen het zien. In elk geval bewoog hij zich onder de Griekse filosofen even nuchter als waakzaam! Hij stelde namelijk midden in dat kritische, seculiere milieu de vraag: aan wie komt de opbrengst van de arbeid ten goede en waar liggen de grenzen van het wijsgerige denken? Wie wordt er beter van? Met andere woorden, deze filosoof stelt de harde, sociale vraag: *cui bono?* Voor wie is het goed wat hier gebeurt? Wie wordt er beter van?

De onderzoeksvraag van Prediker

Zijn onderzoeksvraag legt hij meteen bij het begin van zijn boek neer in hoofdstuk 1:3 en luidt:

*‘Welke winst is er voor de mens
bij al zijn gezwoeg,
Waarmee hij zich afzwoegt onder de zon?’*

Dat woord ‘winst’ (of ‘voordeel’, ‘dat wat er over blijft’, ‘dat wat je er aan over houdt’) komt in de bijbel alleen voor in het boek Prediker (1:3, 2:11,13, 3:9, 5:8,15, 7:12, 10:10,11). Met dat woord geeft de filosoof Prediker de richting aan van zijn onderzoek. De leidende vraag is: Welk voordeel heeft de mens van al zijn zware arbeid om bezit en om wijsheid te verwerven? Wie wordt er beter van? Dat is de harde, sociale vraag, die Prediker inbrengt in de filosofische discussie. Prediker is een maatschappijkritische filosoof.^{iv}

De vraag van Prediker is duidelijk, maar zijn antwoorden zijn zo gelaagd en veelzijdig en moeilijk te interpreteren dat je over één enkele alinea een avond kan doen en dan weet je het nog niet. Wat ik deze avond doe, is dit: ik zoek naar enkele *grote lijnen* in zijn werk en probeer die in mijn eigen woorden weer te geven.

Drie pijlers

Je krijgt enig houvast bij het lezen wanneer je eerst het begin, het midden en het slot van zijn boek markeert. Dat zijn meteen ook de meest bekende gedeeltes van Prediker:

In hoofdstuk 1:1 – 3:8 stelt Prediker zich zelf voor. Hij denkt vanuit de ervaring die hij zelf in de kracht van zijn leven opdoet.

In hoofdstuk 6:10 – 7:10 wijst Prediker aan dat het hem gaat om de mens en om de menselijkheid, het *humanum*, dat zo breekbaar is. Als een mens sterft, weet je hoeveel die waard was toen die leefde.

In hoofdstuk 11 – 12 zie je de mens ouder worden, brozer worden en sterven.

Die drie peilers bepalen je bij de levensgang van de mens: eerst de mens in volle levenskracht, dan de mens ontnuchterd en bewust van eigen sterfelijkheid en tenslotte de sterveling op weg naar het einde. Je hoort deze mens ademen tot de laatste adem toe.^v

Verslag van het onderzoek

Het verslag van het onderzoek van Prediker gaat over die drie pijlers heen als het wegdek van een brug. Maar men lette op: dat wegdek bestaat uit twee verschillende delen, het eerste deel steekt zich uit van de eerste peiler naar het middendeel (De winst van de arbeid 3: 9 – 6:9) en het tweede deel strekt zich uit van het middendeel naar het slot (De winst van de wijsheid 7:11 – 10:20). Daar moeten we op letten. Prediker ziet de mens vanuit twee verschillende gezichtspunten: 1. de mens als arbeider die werkt om in het levensonderhoud te voorzien en die hoopt te kunnen genieten van de winst van zijn arbeid. 2. de mens als denker die levenswijsheid nodig heeft, de mens die denkt, die kritische kennis opdoet om op koers te kunnen blijven en die zoekt naar de winst van de wijsheid. Prediker beziet de mens als arbeider *en* als denker. Hij onderzoekt de wereld van de arbeid *en* de wereld van de wijsheid. Hij biedt dus niet alleen een kritiek op onze arbeidsverhoudingen, maar hij neemt ook zich zelf onder kritiek, als denker, als kritisch filosoof. Hij is over beiden tamelijk ongerust. Hij werpt keer op een keer een scherpe blik op de werkelijkheid van die mens, doorgaans ingeleid met de woorden: 'ik zag...'. en dan volgt een korte, scherp geformuleerde en meestal pijnlijke observatie, die de reactie bij hoorders oproept: dat kan niet waar zijn! Hij neemt de pijn niet weg. Zijn woorden blijven steken, 'zo puntig als een osseprik'(12:11). Maar daarna richt hij de vraag op zich zelf: weet ik zelf wel wat ik zeg? Hij stelt zich zelf als denker onder kritiek. En loopt niet weg voor de pijn die dat oplevert.

Ik geef nu een bewerking in eigen woorden van die twee delen van het onderzoek, eerst het onderzoek naar 'de winst van de arbeid' en dan het onderzoek naar 'de winst van de wijsheid'.

De winst van de arbeid (3:9 – 6:9)

Het onderzoek naar de arbeid van de mens begint kort en krachtig met de vraag (3:9)

*Wat is de winst van de werker
terwijl hij zwoegt?*

Wat is de vrucht van de arbeid, wat levert het op voor de arbeider? Komt het de arbeider, die er zijn levenskracht aan gegeven heeft, zelf ten goede?

1. Het onderzoek zet in met een **positieve stelling** (3:9-15):

Het is duidelijk dat dagelijkse arbeid grote inspanning vraagt. Het is zonder meer zwoegen. Welnu, als je goed werk doet en je kan van de opbrengst eten en drinken en je kan ervan genieten, dan is dat goed! Althans, zo is het bedoeld. Maar bedenk wel: je hebt het niet in eigen hand. Als je kan genieten van de opbrengst van je eigen arbeid, is dat een gave van

God en het blijft een gave. Genieten is een Godsgeschenk. Je kan het niet zelf organiseren want je bent God niet, je leeft niet eeuwig. Jij leeft en werkt in het hier en nu. God houdt dit alles in zijn hand en laat je daarin delen.

2. Het onderzoek brengt echter aan het licht dat de arbeidverhoudingen in werkelijkheid verziekt zijn. Er is iets grondig mis met de economie (3:16 – 4:16):

Als je kritisch rondkijkt in de sfeer van de arbeid, zie je dat daar geen recht heerst maar dat het onrecht welig tiert. In de strijd om het bestaan wordt de mensen op zich zelf teruggeworpen en tegen elkaar uitgespeeld. Hoe kan je in zulke omstandigheden genieten van je werk? Gods kritiek over dit onrecht is niet mals. Hij laat weten dat deze mensen leven als beesten en sterven er als beesten.

Prediker ziet vier dingen fout gaan in de economie: er is sprake van **onderdrukking, van concurrentie, van eenzaamheid en van gebrek aan leiderschap**. We bekijken die vier vormen van onrecht één voor één:

Onderdrukking 4:1-3

De eerste oorzaak van onrecht is, dat de arbeidsverhouding tussen de mensen wordt verziekt door onderdrukking. Zie de tranen van de onderrukten en er is geen helper! De onderdrukkers onderdrukken hen met harde hand en er is geen helper! Ongecontroleerde machtsongelijkheid leidt tot onderdrukking en dat is de oorzaak van onrecht.

Concurrentie 4:4-6

De tweede oorzaak van onrecht is de moordende concurrentie. De hele economie wordt beheerst door afgunst van de één op de ander.' (4:4). Ze werken niet voor en met elkaar, maar zonder elkaar en tegen elkaar. De strijd om het bestaan is de oorzaak van onrecht.

Eenzaamheid 4: 7-12

De derde oorzaak van onrecht is dat je in de strijd om het bestaan op je zelf wordt teruggeworpen. Je gaat helemaal op in je werk en je hebt alleen maar oog voor de winst. Je hebt geen ruimte voor een ander, voor een vriend, een broer, een zus, een kind. Dat is een spookachtig bestaan. Hoe kan je leven zonder een ander die tegenover je is en die je helpt als het nodig is?

Gebrek aan leiderschap 4:13-16

De vierde oorzaak van onrecht is gebrek aan leiderschap. Steeds opnieuw wil men van de oude leiders af en gaat men op zoek naar een nieuwe leider, liefst jong, nog niet gesetteld en met nieuwe inzichten. Die zat in de oppositie, maar die krijgt nu de macht. Een tijd lang lopen ze gefascineerd met de nieuwe leider weg en even later laten ze hem weer vallen. Dat verziekt de samenleving.

3. Deze analyse liegt er niet om, maar denk niet dat je het probleem oplost met dergelijke maatschappijkritiek. Hoe kritisch je ook bent, **je bent zelf als criticus onderdeel van het probleem** (4:17 – 5:11).

Wees maar liever terughoudend met je oordeel over de wantoestanden in de maatschappij. Zeg niet te snel dat jij het wel beter zal doen. Doe geen beloftes die je niet waar kan maken. Belofte maakt schuld en God vraagt niet naar mooie woorden in de tempel, maar naar daden op straat. Kritische filosofie of theologie is geen panacee voor een nieuwe wereld. Die mooie dromen breken in stukken in de ontmoeting met de levende God. Dat is altijd weer schrikken. Schrik dus maar liever en schreeuw wat minder.

Verbaas je niet dat de mensen zo verkeerd bezig zijn in de politiek. Ze zijn allemaal gevangen in een systeem van onrecht. De één houdt de ander er onder en samen houden ze de corruptie in stand. Er moet wel een héle goede leider komen om dat tegen te gaan.

Bovendien wordt het wiel van de economie aangedreven doordat mensen, ook al zijn ze rijk, steeds méér willen hebben. Die hartstocht gunt hen geen moment rust. Wat een geluk als je die hartstocht niet kent en rustig kan slapen... Maar intussen gaat de jacht op winst gewoon verder en we doen mee.

Samengevat : **Het grootste kwaad is dat je niet genieten kan van de vrucht van je eigen arbeid** (5:12 – 6:9).

We vroegen naar de vrucht van de arbeid en aan wie dat ten goede komt. Welnu, ik ben in mijn onderzoek tot het inzicht gekomen dat dit het grootste kwaad is: Stel, je hebt hard gewerkt, maar je levenswerk gaat verloren door wanbeheer. Dan ga je heen zoals je in de wereld kwam en je hebt alleen maar ellende gekend. Dan besef je pas, hoe goed het is als het je gegeven wordt om te kunnen genieten van de vrucht van je eigen arbeid. Des te erger is het, wanneer gebeurt - en dat overkomt velen - dat een ànder de winst, die jij gemaakt hebt, van je afneemt! Die ander eigent zich de vrucht van jouw arbeid toe en eet die zelf op. Daarmee neemt hij het leven van je af! Dat is kwaad waar een mens ziek van wordt. Het vernietigt je identiteit als mens. Ze nemen je naam af en ontnemen je het recht op leven alsof je maar beter niet geboren had kunnen zijn. Met zulke kwalijke dingen gaat het toe in de wereld van de arbeid en dat gaat maar door! Dat is wat ik haat.

Tot zover het eerste deel van het onderzoek, over de winst van de arbeid. Het eindigt wrang en boos om al dat onrecht. Maar nu het tweede deel, over de winst van de wijsheid. Is wijsheid het wondermiddel om het onrecht in de wereld tegen te gaan? Kan je met een bevlogen theorie de wereld veranderen? Is dat het voordeel dat de wijsheid biedt? Heeft de filosoof die wijsheid in pacht? Op dit moment keert Prediker de kritiek om en richt die op zich zelf. Hoe gaat hij zelf om met kennis en wijsheid? Wat is wijsheid en wie is wijs?

De winst van de wijsheid (7:11 – 10:20)

1. Om te beginnen een redelijk **positieve stelling** over de wijsheid (7:11-18).

Het gaat over levenswijsheid. En dat is kennis, in de zin van praktisch inzicht, het vermogen om verstandig te oordelen en de wil om het handelen aan te sturen. Daarover moeten we het nu hebben. Bedenk wel: die wijsheid is goed. Om te kunnen leven heb je namelijk twee dingen nodig: èn geld èn wijsheid. Beiden geven ze je enige schaduw als je werkt in de hitte van de dag. Maar waarom die twee? Dat je geld nodig hebt is duidelijk, maar wat voegt de wijsheid toe? Wat is het voordeel? Wat is de winst? Wat win je daarmee? Levenswijsheid zorgt ervoor dat je als beheerder van geld en van bezit bewust leeft, zowel in goede als in kwade dagen.

*‘Het voordeel van inzicht is
dat de wijsheid haar bezitters doet leven.’ (7:12)*

Wat betekent dat? Bewust leven? De wijsheid zorgt er voor dat je je grenzen kent, omdat je beseft dat het Gød is die jou het leven geeft. De wereldverbeteraar of de radicale revolutionair wil alles in eigen hand houden. Die wil tē goed en tē rechtvaardig zijn en brandt daarbij op en vernietigt zich zelf. Zo iemand is net zo erg bezig als een misdadiger die grenzeloos te keer gaat. De wijze mens daarentegen schroeft zich zelf niet vast in een radicale keuze tussen het één of het ander, maar kan enige afstand houden en weet dan zowel het één als het ander te respecteren.

2. Dat klinkt positief, maar nu komt het erop aan dat je kritisch blijft op de manier waarop je die wijsheid gebruikt. Je kan onbewust met die wijsheid aan de haal gaan. Wat nodig is, is: **kritiek op de radicalisering van de kennis** (7:19-29).

Zeker, kennis is macht en een wijze heeft meer bestuurskracht dan tien burgemeesters, maar absolute wijsheid is de mens niet gegeven. Al ben je nog zo rechtvaardig bezig, vroeg of laat ga je toch in de fout. En wind je dan maar niet op als de mensen je om die reden vervloeken. Hoe vaak heb jij op jouw beurt niet andere mensen vervloekt? Ik weet waar ik het over heb. Ik zelf heb in de loop van mijn leven echt geprobeerd om de wijsheid in pacht te krijgen. Gedreven door een soort erotische drift wilde ik me zelfs met de wijsheid vereenzelvigen alsof ze mijn Muze was. Maar ik liep vast in dat gulzige streven. Ik radicaliseerde in mijn denken en raakte verstrikt in mijn overtuigingen. Mijn Muze werd een valstrik. Ik werd dodelijk eenzaam, sloot me op in mijn eigen gelijk en ontmoette geen mens meer, althans geen mens die echt anders was dan ik en die zich verrassend tegenover mij kon opstellen. Wat ik uiteindelijk leerde, was dit: God geeft de mensen eenvoudige kennis, maar de mensen denken veel te diep na. Daar zit de valkuil. Nu ik dat weet, accepteer ik dat ik nooit zal kunnen beschikken over ‘de’ wijsheid.

3. Met die waarschuwing in het achterhoofd, stellen we de vraag: Wie is wijs? (8-10)

Een wijs mens heeft een open en uitnodigende blik, maar is bepaald niet naïef. De wijze zweeft namelijk niet boven de menselijke conditie maar staat er midden in.

*De wijze let met name op vier aspecten van de menselijke conditie: **de machtsverhoudingen, de doodsgrens, eenzaamheid en slecht leiderschap***

8:1-15 De wijze en de machtsverhoudingen

Het eerste waarmee je rekening moet houden zijn de politieke machtsverhoudingen. Mensen heersen over mensen en in de praktijk betekent dat weinig goeds. Let dus aandachtig op wat de politieke leiders van jou willen en bedenk dan wat God van je vraagt. Je kan zelf niet veel meer doen dan wat er hier en nu ten goede gedaan moet worden en als je wijs bent, weet je wanneer het de juiste tijd is om dat te doen.

Maar denk niet dat je het kwaad dat mensen elkaar aandoen, kan ontlopen. Het gebeurt onvoorzien en je hebt er net zo weinig zeggenschap over als over de wind of over de dood of over de oorlog. Probeer vooral niet het kwaad te verdrijven door zelf onrechtvaardige middelen te gebruiken. Daar kom je niet mee weg.

Als ik het goed zie, denken de meeste mensen daar heel anders over. Ze putten zich juist uit in een heilloze, onderlinge strijd om de macht. In een dergelijke zieke samenleving kan je dan ook niet rekenen op eerlijke verhoudingen. Sterker nog, de mensen hebben al gauw door dat het kwaad lóónt. Misdadigers krijgen zelfs na hun dood nog een eervolle plaats, terwijl een eerlijk mens wordt vergeten.

En toch weet ik dat er bij God gerechtigheid is, ook wanneer de mensen op aarde bezig zijn om goed en kwaad met elkaar te verwarren. Dat weten helpt me om niet cynisch te worden. Dus, als ik na de zware dagelijkse arbeid thuis kom, ben ik blij dat ik gewoon kan genieten van eten en drinken. Dat is levenswijsheid.

8:16 – 9:10 De wijze en de doodsgrens

Het volgende waar je op moet letten is de begrensdheid van je kennis. Ons kennen – tussen geboorte en dood - is en blijft begrensd. We kunnen geen sluitende wereldbeschouwing krijgen en weten dus nooit echt wat de zin van alle dingen is. We zien voor ogen wat er op aarde gebeurt, maar wat God doet, blijft voor ons verborgen. Dat roept de vraag op: hoe is de wijze en rechtvaardige mens, die het goede liefheeft en het kwade haat, in Gods hand geborgen? Ook dat weten we niet. Wat we zien is dat één en hetzelfde lot alle mensen treft, de goeden zowel als de kwaden: hun leven wordt begrensd door de dood. Dat banale feit verblindt de mensen, het maakt ze onverschillig en dat is de reden dat velen kiezen voor het kwaad. Als de dood komt, is toch iedereen gauw weer vergeten wat er gebeurd is? Wat doet de keuze van de wijze en rechtvaardige mens er dan nog toe?

Wijze mensen laten het inzicht toe, dat elk mens sterfelijk is. De dood is de grens en daarna is er geen bewustzijn meer. Doden weten niets meer en worden vergeten. Hun liefde en hun haat, alle hartstocht die ze ooit hebben gehad, gaat verloren. Dat is triest en roept grote emoties op. Het is wijs om je daarvan bewust te zijn en het niet te verdringen of te overschreeuwen.

Maar juist in het zicht van de dood, komt het erop aan dat je nu, in deze dagen van je leven, kan genieten van wat je doet. Het maakt werkelijk verschil wat je doet. God gunt je deze tijd en heeft je goede werk lief. Doe dan wat je hand vindt om te doen en doe het met al je

kracht. En neem bij al die inspanning die het werk je kost de tijd om te genieten, tijd om feestelijk te eten en te drinken, tijd voor elkaar en voor de liefde. Dat is wijsheid, hier en nu.

9:11-18 De wijze en de eenzaamheid

Er is nog iets waarvan je je bewust moet zijn. Wijsheid biedt geen garantie op succes. Integendeel, de wijze wordt dikwijls miskend en is eenzaam en wordt in de strijd om het bestaan onverhoeds en ongenadig onderuit gehaald. Ik heb het meegemaakt, dat in tijden van crisis de samenleving werd gered door het optreden van één, eenvoudig, wijs mens, die niet behoorde tot de rijken en aanzienlijken. Terwijl de vijand zijn kleine land in de greep hield en met veel machtsvertoon zou binnenvallen, bleef hij kalm. Hij zwaaide niet met wapens en hield geen geweldige tirades, integendeel hij sprak in alle rust een paar verstandige woorden. Dat hielp. Maar denk niet dat hij de eer kreeg die hem toekwam! Binnen de kortste keren was men hem vergeten. De wijze blijft eenzaam.

10:1-20 De wijze en slecht leiderschap

Wijsheid wordt ranzig door slecht leiderschap. Een dwaze leider, die als een ongericht projectiel rondgaat, bederft alles. En voordat je het weet, krijg je ook nog eens al zijn woede over je heen. Blijf er maar kalm onder. Hoe slecht is het, wanneer leiders in hoogmoedswaanzin hun concurrenten vernederen. Ze graven voor anderen een kuil waar ze zelf invallen. Zulk beschadigend gedrag keert zich tegen hen. Ze zouden toch moeten weten dat verstandig handelen een hoop ongelukken kan voorkomen. Zij echter doen maar wat. Ze praten en praten tot ze er zelf doodmoe van worden en toch hebben ze geen idee hoe ze hun politieke doel moeten bereiken. Je mag nog van geluk spreken wanneer die leiders niet dronken zijn, want dan gaat echt alles mis en intussen laten ze veel werk liggen. Maar wee je gebeente als je kritiek op ze hebt. Ze horen alles en weten je te vinden!

Tot zover het antwoord op de vraag: wie is wijs? Als ik het antwoord van Prediker nog eens overzie, valt me op dat hij niet alleen aan het begin, maar ook en vooral aan slot de wijsgeer waarschuwt voor de machthebbers in de samenleving. Ze hebben je in hun macht en als je iets zegt wat ze niet bevalt, zijn ze woedend en maak je geen illusies: hun arm is lang. Geen overbodige waarschuwing. Een beetje filosoof moet er op bedacht zijn dat de machthebbers in de samenleving niet van hun kritiek zijn gediend. Dat hebben Socrates en Plato al geweten. Maar zeker wordt het precair als ze hun kritiek richten op de onrechtvaardige arbeidsverhoudingen. En dat is precies wat Prediker hier doet. Hij neemt geen blad voor de mond.

En toch eindigt hij met een waarschuwing (10:20):

*‘Vervloek zelfs in je gedachten de koning niet,
en in je slaapvertrek
vervloek daar de rijke niet,
want de vogels van de hemel brengen het geluid verder...’*

Zo eindigt hij zijn onderzoek naar de wijsheid: zwijg maar liever, want zelfs wat je fluistert, brengen de vogeltjes over. 'Zwijg!' zegt Prediker...Wat een heerlijke ironie: want wie er ook zwijgt, hij niet! Zeker, hij kan verbijsterd om zich heen kijken en zwijgen, maar steeds weer doorbréékt hij zijn eigen zwijgen. Hij heeft in zijn leven onverschrokken zijn blik over de samenleving laten gaan en hij heeft niet weggekeken en hij heeft nuchter en waakzaam zijn oordeel uitgesproken. En toch raadt hij aan om te zwijgen. Misschien hoort dat bij het portret van de filosoof: in een wereld waar iedereen het hoogste woord wil hebben, lijkt het of de wijze zwijgt. Maar juist dat zwijgen kan heel krachtig zijn. In dat zwijgen spreekt hij.

We hebben iets van Prediker voor ogen gekregen en in de oren gekregen. *Eerst zie je hem aan het werk als maatschappijkritisch filosoof en dan hoor je hoe hij ook nog eens zijn eigen filosofie onder kritiek stelt.* Zo werpt Prediker je heen en weer tussen weten en niet-weten, tussen beschuldigend spreken en verbijsterd zwijgen. Maar door alles heen blijft hij dicht bij zijn eigen adem en zegt alleen dat wat hij met zijn eigen adem kan zeggen en kan verantwoorden. Dat is het om *'Een mens te zijn op aarde...'*

ⁱ Die Joodse volorde van de Bijbelboeken is duidelijk aangegeven in de inhoudsopgave van de Naardense bijbel en dan zie je meteen dat die afwijkt van de volgorde van de bijbelboeken in de gebruikelijke vertalingen, die meestal geordend zijn zoals de Griekse vertaling van de Joodse Bijbel het ooit heeft gedaan, de Septuagint. Wij volgen hier de Joodse indeling.

Waarom moest er na Wet en Profeten nog zo'n verzameling Geschriften komen? Zijn Wet en Profeten niet genoeg? Zij vormen toch de Schrift, de heilige Schrift van het Joodse volk? Ze zijn genoeg en ook weer niet. Het probleem is dat Wet en Profeten moeten kunnen blijven ademen in de tijd van de volgende generaties. Als je Wet en Profeten zo laat als ze zijn, als oude teksten in een vroegere tijd, dan zouden ze stikken en verstenen. Ze moeten dus opgenomen en meegenomen en verwerkt worden door de generaties daarna, zodat ze kunnen ademen en spreken in steeds nieuwe situaties. Dat doen de 'Geschriften'. Die vormen als het ware de dampkring van Wet en Profeten. De Geschriften zijn de eerste voorbeelden van de verwerking van Wet en Profeten. Die verwerking gaat in drie richtingen: 1. Ze geven een nieuwe kijk op de *geschiedenis* van het Joodse volk, in Kronieken en Ezra/Nehemia. 2. Ze wijzen de weg in het voortgaande leerproces van de *wijsheid*, in Spreuken, Job, Daniël. 3. Ze helpen bij de ontwikkeling van de *liturgie*, de Psalmen en de vijf feestrollen voor vijf grote feesten van het Jodendom, Hooglied en Ruth, Klaaglied, Esther en Prediker.

De Hebreeuwse naam Kohelet hebben wij sinds Luther vertaald met Prediker. Het woord Kohelet betekent verzamelaar. Meestal verstaat men dit als de titel van een functionaris die de gemeenschap moet verzamelen, de mensen in vergadering bijeen moet roepen. Luther dacht daarbij aan de voorganger van de gemeente: wat zou die anders doen dan preken? Dus vertaalde Luther de naam met 'Prediker'. Ik denk liever aan wat deze filosoof zelf over zijn leven zegt: hij stelt zich voor dat hij een koning is, die zich alles kan permitteren, die massa's bezit en enorme kennis kan verzamelen. Hij is een 'vergaarder', zoals Piet Oussoren vertaalt en dan een vergaarder van bezit en kennis. Typisch een mens zoals we die kennen. De mens als verzamelaar, bunkeraar, graaier. Er zit echter nog een probleem in die naam. Het is de naam van een man, maar die naam heeft een vrouwelijke uitgang. Letterlijk vertaald zou Ko-helet een vergaard-ster heten. Hoe bewaar je die vrouwelijke uitgang (-ster) zo dat de naam ook voor een man kan gelden? Ik stel voor om het te proberen met het woord *Hamster*. Kohelet hamstert in zijn fantasie alle bezit en kennis die een mens kan vergaren en vraagt zich dan af: voor wie is het goed? Hij blaast zijn bubbel, groots op en prikt hen dan door. Een hamster met zelfkritiek. Maar ik wil niet wijzer lijken dan Luther, dus spreek ik verder gewoon van Prediker. Dan weten we over wie we het hebben.

ⁱⁱ Hebreeuwse tekst en Nederlandse vertaling van de Societas Hebraica Amstelodamensis in samenwerking met NBG en KB. Heerenveen/Amsterdam 2008. Eindredactie Leo van den Bogaard en Frits Hoogewoud. Met die stille verbijstering begint het boek Prediker. Nu heeft een roker meestal een tamelijk hoorbare adem. Die adem van Prediker hoor je dan ook zijn hele boek door. Hij zucht en op de ademtocht van die zucht zegt hij keer op keer het woord dat zelf zucht en ademtocht betekent: *habel*... ademtocht, adem die vergaat, asem, lucht, leegte. Hij zegt dat hij zucht en wat hij zucht zegt hij. Steeds hoor je zijn refrein: Ademtocht der ademtochten, alles is slechts een ademtocht. Hij hoort dat 'de hele schepping zucht' omdat ze aan vergankelijkheid is onderworpen (Romeinen 8:22), en hij zucht zelf mee. Prediker filosofeert met de adem. Hij zegt niet meer dan hij als mens met zijn adem kan zeggen. Zijn boek bevat niet méér dan zijn verzamelde zuchten. De filosoof Nietzsche filosofeerde met de hamer, Prediker filosofeert met de adem. Hij doet dat van

---

het begin tot het eind van zijn boek en aan het eind, laat hij horen hoe een mens, oud geworden, de laatste adem uitblaast, zodat 'de adem van het leven weer naar God gaat' (12:7).

ⁱⁱⁱ Prediker laat duidelijk weten dat hij Jood is. We mogen aannemen dat hij in Jeruzalem woonde. Het politieke en economische lot van de daar levende Joden werd bepaald door de twee grote staten van Egypte en Syrië, die elkaar onophoudelijk bestreden over het hoofd van het Joodse volk heen. Geen ideale tijd om een gewone Jood te zijn, maar internationaal gesproken steeg het aanzien van Jeruzalem en van haar tempel. Het was de tijd waarin men met het Jodendom terdege rekening moest gaan houden. In die tijd leefde Prediker. Dat hij zich zelf voorstelt als koning in Jeruzalem was uiteraard een politieke provocatie. Niemand onder de Joden mocht zich toen en daar koning noemen. Het Joodse volk was geen koninkrijk en werd geleid door een raad van priesters en schriftgeleerden. Hij benoemt zich zelf uitdagend tot Joods koning! Tegelijk laat hij merken dat hij de weg weet in de Griekse filosofie. Hij kent althans begrippen zoals het Al en het Zijn, Verleden, Heden en Toekomst, het Bijzondere en het Toevallige, en hij kent de vraag naar de zin van de sterfelijke mens in de kosmos.

^{iv} Karl Barth noemde hem in de Tambacherrede (1919 blz 62) *der alttestamentliche Gesellschaftsphilosoph*, wij zouden zeggen een maatschappijkritische filosoof, en Barth zei dat zijn aanklacht tegen de onrechtvaardige verhoudingen in de samenleving zo hard is, dat we ze slechts toelaten om ze onmiddellijk ook weer van ons af te houden.

^v In het begin, grof gezegd 1:1 – 3:8, stelt Prediker zich zelf voor. Dat wil zeggen hij stelt zich niet alleen voor als onderzoeker, maar hij maakt meteen melding van het experiment waarmee hij zijn onderzoek is begonnen. Dat experiment is een soort geleide fantasie. Hij verbeeldt zich dat hij zo rijk is als een koning en dat hij alles vergaart wat er aan bezit vergaard kan worden en dat hij ook nog eens alle wijsheid verzameld die er op aarde te vinden is. Het is de fantasie van het lied uit de *Fiddler on the Roof*: 'If I was a rich man...'. Die fantasie is echter niet onschuldig. Het is de wens die als een vliegwiel onze economie steeds harder laat draaien. Wie weinig heeft, wil steeds meer en wie meer heeft wil dat wat hij heeft voor altijd bewaren. Die droom is de drift die onze samenleving als een bezetene voortdrijft. Prediker weet dat, maar hij onderdrukt dat verlangen niet, hij laat het toe en hij geeft de verbeelding alle ruimte. En dan – op het hoogtepunt van de fantasie gekomen - ontdekt hij dat hij alles wat hij opgebouwd heeft, eenmaal zal moeten los laten en dat hij het op geen enkele manier kan vasthouden en dat anderen er mee aan de haal gaan en – nog erger – dat het binnen de kortste keren vergeten zal worden. Dat is een verbijsterende gedachte en voor hij het weet, schreeuwt hij het uit: dit leven haat ik! Dat is zijn experiment: hij blaast zijn bubbel op tot reusachtige grootte en prikt die dan in één keer door. En dan bedenkt hij dat hij maar beter het perspectief kan omdraaien. Zijn levensonderhoud en zijn levenswijsheid is niet iets dat hij moet verzamelen en opslaan als buit in een dwangmatig, grijpende beweging, maar hij opent zijn hand en ontvangt het als gave, uit Gods hand, dat hem toevalt als manna van de dag. Hij kan er alleen op de dag zelf van genieten, in het heden, niet voor altijd en eeuwig, maar in het hier en nu, dat vluchtige nu, waar nu eens tijd is voor dit en dan weer tijd voor dat. Dat is de kunst: om hier en nu te leven en om te doen wat je moet doen en om te genieten van de vrucht van je arbeid.

In het korte middendeel, ook weer grofweg 6:10 – 7:10, geeft hij aan wat het voorwerp van zijn onderzoek is. Het gaat hem vóór en ná om de *mens*. Hier, in het midden van het boek Prediker, wordt de naam van de mens geroepen en Prediker is er kort over: de naam van de mens is mens. Dat klinkt bizar. Net zo bizar als de titel van de mooie vertaling van Prediker door Pius Drijvers en Pé Hawinkels uit 1969, de titel die luidde: 'De mens heet mens'. Maar je voelt wel dat Prediker de gedachte wil doorgeven, dat je als mens niet minder en niet meer dan mens moet willen zijn, je bestemming is het *humanum*. Je hoeft geen hond maar ook geen held te worden, je hoeft niet de underdog te spelen, maar je hoeft je ook niet voor te doen als superman of Übermensch. Je levensbeeld hoeft niet een worm te zijn, maar ook niet per se een vlinder. Een mens te zijn op aarde. Dat is je bestemming en dat leer je gaandeweg als je je bewust wordt van de tijdelijkheid van je bestaan, van je sterfelijkheid, van je tegoed en van je gebrek, en dat alles in het leven hier en nu.

Het slotdeel van Prediker, grofweg hoofdstuk 11 – 12, bepaalt de mens eens en voorgoed bij de tijdelijkheid van het leven. Het behoort tot de grootste momenten van de wereldliteratuur. Kijk, zegt Prediker, en zijn stem wordt zwakker als hij dat zegt, je merkt op een dag dat je ouder wordt en krommer, functies vallen uit, het leven wordt stiller, er wordt minder gelachen, kostbare dingen gaan voorgoed stuk. De mens keert terug naar zijn schepper.